

УДК 371.2 (09)

О. В. ВОЗНЮК

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА

Розглядаються сучасні наукові підходи до аналізу професійного розвитку педагога, що постають теоретико-методологічним підґрунтям для узагальнення теорії і практики зазначеного процесу. Це відкриває перспективу побудови його цілісної моделі, яка має реалізовувати психолого-педагогічну програму дослідження феномена громадянського розвитку особистості педагога-професіонала, котра передбачає поєднання в одному теоретико-методологічному полі трьох цілей розвитку людини – особистості, професіонала і громадянина.

Ключові слова: професійний розвиток педагога, сучасні педагогічні підходи, модель професійно-педагогічного розвитку, громадянський розвиток особистості педагога-професіонала.

A. V. VOZNYUK

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГА

Рассматриваются современные научные подходы к анализу профессионального развития педагога, что является теоретико-методологической основой для обобщения теории и практики отмеченного процесса. Это открывает перспективу построения его целостной модели, которая должна реализовывать психолого-педагогическую программу исследования феномена гражданского развития личности педагога-профессионала, что предусматривает сочетание в одном теоретико-методологическом поле трех целей развития человека – личности, профессионала и гражданина.

Ключевые слова: профессиональное развитие педагога, современные педагогические подходы, модель профессионально-педагогического развития, гражданское развитие личности педагога-профессионала.

A. V. VOZNYUK

CONTEMPORARY SCIENTIFIC APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Contemporary scientific approaches to the analysis of the teacher's professional development have been examined, being the theoretical and methodological basis for theory and practice generalization of the mentioned process. This opens the prospect of constructing its integral model to realize the psychological and pedagogical program researching into the phenomenon of citizen development of the professional teacher's personality. Moreover, the investigation foresees the unification in one theoretical and methodological field of the three aims of the development of a man – that of a personality, a professional and a citizen.

Keywords: professional development of a teacher, contemporary pedagogical approaches, the model of professional and pedagogical development, citizen development of professional teacher's personality.

Надзвичайно динамічний розвиток сучасної педагогічної теорії і практики характеризується пошуком фундаментальних підходів до побудови навчально-виховного процесу. Це відображено в освітніх документах України, в яких зазначено, що метою освіти і виховання має бути професійно компетентний, ініціативний, творчий громадянин, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатний швидко адаптуватися до

сучасного плинного світу, який увійшов в якісно новий інформаційний стан, що супроводжується докорінними цивілізаційно-парадигмальними змінами в науці як формі суспільної свідомості та, відповідно, у системі сучасної освіти. Це позначається на трансформації педагогічних ідей та теорій щодо головної рушійної сили освіти – особистості педагога як професіонала.

У зарубіжній літературі загально визнаними є декілька груп методологічних концепцій професійного розвитку, зокрема, педагога, пов'язаних з іменами Ф. Парсонса, А. Маслоу, Д. Сьюпера, Дж. Холланда, Е. Гінзберга та ін. Різні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів висвітлюється в працях Г. О. Балла, С. У. Гончаренка, М. Б. Євтуха, О. П. Кондратюка, В. К. Майбороди, Ю. І. Мальованого, І. М. Мельникової, Н. Г. Ничкало, В. О. Сластьоніна, М. І. Сметанського, О. В. Сухомлинської та інших вітчизняних учених.

У психолого-педагогічній літературі розкриваються певні проблеми професійного становлення вчителя: розвиток творчого педагогічного мислення (Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, Р. П. Скульський, Л. М. Фрідман та ін.), становлення професійно-педагогічного спілкування (В. М. Галузяк, М. М. Заброцький, С. О. Мусатов, В. А. Семиченко, Т. С. Яценко та ін.), формування професійної готовності до педагогічної діяльності (С. Л. Братченко, В. В. Каплінський, Г. О. Нагорна, С. І. Ніколенко та ін.), професійна адаптація молодих вчителів (С. Г. Вершловський, О. Г. Мороз, Т. Д. Щербан та ін.), підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (Є. Г. Костяшкін, М. М. Поташнік, І. П. Радченко та ін.).

Відтак процес підготовки педагогів та їх подальшого професійного становлення і розвитку є об'єктом великої уваги педагогічної науки, що засвідчує надзвичайну актуальність проблем професійного розвитку педагога. Існує значна кількість різних концептуальних побудов щодо професійного розвитку педагога. Так, серед них можна назвати концепцію С. Г. Вершловського. В ній науковець надає перевагу соціально-педагогічним характеристикам, які покладаються в основу портрета компетентного учителя: соціальна активність вчителя; рефлексивність, самосвідомість, саморегуляція та критичність мислення; цільова спрямованість на розвиток особистості вихованця; залучення вчителя до процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії; активне включення педагога у життєдіяльність [4, с. 144–145].

Як вважає А. К. Маркова, професійно компетентною є така праця педагога, де на високому рівні здійснюється педагогічна діяльність та спілкування, повно реалізується особистість вчителя у контексті її самовдосконалення, навчально-виховної діяльності. Тут важливим є співвідношенням у професійній діяльності педагога його професійних знань, умінь та професійної позиції, психологічних якостей, відповідного стилю діяльності [12, с. 7–10].

Таким чином, професіоналізм вчителя залежить від рівня розвиненості, освіченості, цілісності особистості, що зорієнтована на розвиток як власних, так і життєвих функцій вихованців [10, с. 13–14]. Тому деякі науковці (Є. В. Андрушівська, М. К. Кабардов, А. І. Панарик, С. О. Сисоева) розглядають професійну компетентність педагога як характеристику його особистості, його здатність проектувати у своїй діяльності розвиток різних видів вмінь, необхідних для самовдосконалення.

Поєднання професійних та особистісних характеристик вчителя дає змогу говорити про *акмеологічну модель сучасного педагога*. Це висвітлено у дослідженнях Г. С. Данилової, Г. І. Кримської, В. Н. Максимової, В. В. Панчук та ін. Так, В. Н. Максимова наводить *акмеологічну модель педагога*, що складається з таких аспектів: *професійна, особистісна, духовна зрілість та акмеологічна позиція* [11, с. 2–23]. Можна говорити і про *акмесинергетичну модель професіоналізму педагогічної діяльності*. І. Д. Багаєва, зокрема, визначає такі структурні елементи цієї моделі: 1) професіоналізм знань (основа, базис професіоналізму); 2) професіоналізм педагогічного спілкування – готовність до уміння використовувати систему знань на практиці; 3) професіоналізм самовдосконалення, що забезпечує динамічність, розвиток цілісної системи (професіоналізм педагогічної діяльності) шляхом адекватного самооцінювання та оперативного усунення виявлених у процесі педагогічного спілкування особистісних недоліків і прогалин у необхідних для вчителя знаннях [1, с. 3–5].

Наявність інноваційних підходів до побудови моделі компетентного педагога, яка інтегрує його професійні та особистісні характеристики, свідчить про необхідність розгляду сучасних наукових підходів до аналізу професійного становлення та розвитку педагога, що має

постати певним теоретико-методологічним підґрунтям для узагальнення теорії і практики професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога та його подальшого фахового зростання. Це і є **метою нашої статті**.

Розглянемо головні наукові підходи до аналізу та побудови системи професійного розвитку педагога, які ми розробили [5, с. 132–140].

1. *Контекстний (суб'єктно-діяльнісний) підхід*, одним із засновників котрого є А. О. Вербицький, передбачає розгляд педагогічної діяльності у сфері педагогічних цінностей, якими наповнюється ця діяльність. Науковець розглядає компетентність у сфері усвідомлених, відрефлексованих знань. Щоб бути теоретично й практично компетентним, студенту необхідно зробити подвійний перехід: від знака – до думки, а від думки – до вчинку, дії. Перехід від інформації до її використання опосередковується думкою, що і робить цю інформацію знанням [3, с. 55]. Стосовно професійного розвитку контекстний підхід означає те, що життєдіяльність педагога має бути спрямована на реалізацію його фаху, коли у процесі своєї життєдіяльності він має орієнтуватися на ті життєві цінності, які пов'язані з його педагогічною діяльністю, а коло різноманітних інтересів вчителя має стосуватися педагогічної дійсності.

2. *Професіографічний підхід*, пов'язаний з попереднім підходом, орієнтує учасників педагогічного процесу на результат реалізації певного комплексу вимог до їх майбутньої професійної діяльності, що, зокрема, орієнтується на освітньо-кваліфікаційну характеристику спеціаліста, інші нормативні акти, які відображають конкретні умови професійної діяльності людини. Зазначений підхід дозволяє аналізувати уміння в контексті професіографічних складників педагогічної діяльності, котрі реалізуються у сфері певних професійних знань, умінь та навичок, а також визначити професійну діяльність учителя як систему взаємопов'язаних елементів і дій, які характеризують особистість вчителя, зокрема, його професійну спрямованість, знання основ наук, знання психології, володіння педагогічною майстерністю і тяжіння до неперервної самоосвіти [14, с. 140–142]. У наукових дослідженнях професіографічний підхід до проблеми підготовки та становлення вчителя дає змогу визначити головні вимоги до вчителя-професіонала, значущі для проблеми нашого дослідження: етнософічну спрямованість, культуровідповідність, гуманізм, демократизм, природовідповідність [7, с. 83; 8, с. 34–36].

4. *Партисипативно-інтерактивний підхід*, який впливає із попереднього наукового підходу, ґрунтується на теорії партисипативності та орієнтує всіх учасників педагогічного процесу на їх активність, розуміння взаємодоповнюваності їх здібностей та особистісних ресурсів, спільний характер навчального процесу, активну міжособистісну комунікацію, самоорганізацію та самоврядування.

5. *Акме-системно-синергетичний підхід* націлює діяльність педагога на досягнення рівня педагогічної майстерності, яка реалізується в творчій діяльності та синергійній цілісності людини стосовно її професійного становлення. Зазначимо, що як синергетика, так і акмеологія покликані створити науковий апарат, який би дозволив адекватно обирати проблему ефективного розвитку і становлення людини в усій сукупності її якостей, виявляючи методологічну проблему ліквідації термінологічних дискусій і об'єднання понятійного апарату психології, медицини і педагогіки в єдиному акмеологічному тезаурусі, ставиться завдання об'єднання й упорядкування дескриптивного апарату економіки, етики, етнології, соціології, психології і педагогіки з урахуванням соціогенезу [9 с. 53–67].

При цьому акмеологія, що вивчає *акме* людини (вищий прояв її професійного, особистісного самовираження та самоствердження), орієнтується на формування гармонійної людини, де досягається повнота буття в рамках індивідуального стану [15, с. 164]. При цьому стан *акме* є атрибутом гармонійної, творчої, самоактуалізованої особистості, що як цілісна істота виявляє гармонійне узгодження всіх духовно-практичних вимірів людської особистості, котрі становлять її життєву повноту. Це визначання *акме* людини дозволяє сформулювати головний принцип формування компетентного фахівця, відповідно до якого всі його аспекти постають у єдності та становлять *компетентність як системну якість*, що формується на шляху розвитку всіх головних особистісних аспектів фахівця, всіх його здібностей, оскільки психологічною основою для всіх спеціальних здібностей є загальні здібності чи «базальний чинник обдарованості» [13, с. 200–206; 16, с. 26].

Зазначений підхід реалізується у синергетичному принципі «талант – синтез талантів», що передбачає потребу в багатогранному фахівці-педагогові, формування якого вимагає формування цілісної гармонійної особистості. Це реалізується через самонавчання та навчання упродовж життя. При цьому такий цілісний контекст професійного розвитку педагога реалізує мету його особистісно-професійного становлення.

Аналіз державних освітніх документів України, зокрема Закону України «Про освіту», дає змогу диференціювати три глобальні напрями педагогічного дослідження, пов'язані із трьома загальними цілями освіти. Йдеться про цілісний триєдиний розвиток: 1) гармонійної особистості як суб'єкта суспільно-особистісних цінностей; 2) громадянина як патріота; 3) компетентного фахівця як суб'єкта діяльності.

Зрозуміло, що цілісний розвиток людини у контексті цілісного формування трьох її аспектів передбачає цілісний і комплексний розгляд зазначеного процесу, коли формування *особистості, громадянина і фахівця* мають вивчатися спільно із застосуванням загальних методологічних принципів у контексті спільного вивчення й аналізу ціннісної, ідеологічної і діяльнісної сфер людини.

Евристичним і перспективним можна вважати такий комплексний напрям сучасного психолого-педагогічного та загалом гуманітарного дослідження, як професійний розвиток особистості. В ідеалі можна говорити про психолого-педагогічну програму дослідження феномена громадянського розвитку особистості професіонала, що передбачає поєднання в одному теоретико-методологічному полі трьох цілей розвитку людини у системі освіти.

6. *Компетентнісний підхід*, котрий тісно пов'язаний з попереднім науковим підходом, відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури, досвіду педагогічної діяльності та педагогічної творчості, що конкретизується у певній системі знань, умінь, готовності до професійного вирішення педагогічних завдань та проблем.

7. *Аксіологічно й особистісно орієнтований підходи* (вони впливають із попередніх підходів та конкретизують потребу у розгляді педагога як системної цілісності в єдності професійного та особистісного начал людини) постають важливим евристичним засобом аналізу педагогічної дійсності, зокрема, педагога-професіонала, оскільки його вміння інтегровані у цілісну особистість, що характеризується певними ціннісними орієнтаціями.

8. *Рефлексивний підхід* спрямовує освітню систему та процес професійного розвитку педагога на актуалізацію розвивальних педагогічних ситуацій, що розвивають рефлексію (самосвідомість, Я-концепцію) учасників освітнього процесу. Зазначений підхід виявляє феномен унікальності людської особистості, її творчий, надситуативний, самодетермінований характер, парадокс трансцендування людського «Я» від світу, що реалізується в площині аналізу концепції надситуативної активності, де виокремлюється два аспекти життєвої активності людини – адаптивної та неадаптивної. При цьому адаптивна активність полягає в пристосуванні до ситуації (вона близька до потребового рівня детермінації поведінки та діяльності). Щодо неадаптивної активності (трансфінитності), то вона пов'язана із впливом суб'єкта на ситуацію (принцип самодетермінації), де людина виявляється носієм «вільної причинності», що реалізується у процесі творчої діяльності. Відтак тісно пов'язаним з внутрішньою мотивацією та надситуативною активністю є феномен творчої діяльності. Д. Б. Богоявленська виявила особливу творчу активність, яка не стимулюється ні зовнішніми чинниками, ні впливом внутрішніх оцінок, але характеризується виходом за межі заданої мети та високим рівнем творчості [2, с. 34–59].

9. *Природовідповідно-диференційований підхід* передбачає орієнтацію педагогічних систем на природні принципи організації їх структури, функцій, енерго-інформаційного обміну з навколишнім середовищем, на індивідуальні характеристики суб'єктів навчальної діяльності та професійного зростання. Зазначений науковий підхід певною мірою конкретизує зазначені вище наукові підходи, підкреслюючи унікальність особистості педагога та індивідуальної сфери його професійних і загалом життєвих цінностей.

10. *Діалоговий підхід* орієнтується на концептуальну установку стосовно того, що мислення особистості педагога в процесі його професійного розвитку має вступати у віртуальне діалогічне спілкування з попередніми формами культури, а також із представниками

різних поколінь, які взаємодіють в єдиному часовому просторі, коли процес спілкування всіх учасників навчально-виховного процесу набуває вільного, співтворчого характеру.

11. *Амбівалентно-імовірнісний підхід* у педагогіці виник унаслідок зустрічі полярних феноменів педагогічної практики та дозволяє досягти цілісного статусу мислення через взаємну зміну, доповнення протилежностей, їх взаємопроникнення, постійного «переплавлення» смислу через кожний з протилежних полюсів. Загалом амбівалентно-імовірнісний підхід орієнтує педагога на розуміння багатозначного, синергетично-імовірнісного характеру педагогічних явищ, оскільки значна кількість педагогічних феноменів за своєю природою не є жорстко детермінованими. Вони підкоряються впливу багатьох випадкових і не випадкових чинників, що дає змогу застосовувати амбівалентно-імовірнісний підхід до аналізу діяльності вчителя та процесу його професійного становлення.

12. Нарешті *герменевтичний підхід* дозволяє будувати діяльність педагога та розглядати процес його професійного розвитку не стільки на основі його знань про особистість, скільки на здатності зрозуміти внутрішню логічну зв'язність, організованість явищ життя дитини. За таким підходом інформація про дитину розглядається педагогом не як кінцевий результат, а як такий, що перебуває у постійній динаміці та щоразу створюється, актуалізується, а не відтворюється за раз і назавжди заданим еталоном [6, с. 27–30]. Цей підхід передбачає розгляд педагогічної дійсності у площині категорій «сенса», «розуміння», «доцільність», що дає змогу поєднати особистісні сенси суб'єктів проєктувального процесу із сенсами розвитку проєктованої системи. Це, відповідно, дозволяє учасникам освітнього процесу самовизначитися в просторі сучасної педагогічної дійсності, здійснюючи рефлексію своєї суб'єктної позиції в процесі розвитку навчально-виховних систем.

Таким чином, ми сформулювали 12 головних наукових підходів до аналізу процесу професійного становлення сучасного педагога, що у перспективі дозволить побудувати *цілісну модель* зазначеного процесу та визначити головні технологічні аспекти її реалізації. Ця модель має реалізовувати психолого-педагогічну програму дослідження феномена *громадянського розвитку особистості професіонала*, що передбачає поєднання в одному теоретико-методологічному полі трьох цілей розвитку людини – особистості, професіонала і громадянина.

Зрозуміло, що загальний розвиток людини у контексті формування трьох її аспектів передбачає цілісний та комплексний розгляд зазначеного процесу, коли формування *особистості, професіонала і громадянина* мають на основі загальних методологічних принципів у контексті спільного дослідження й аналізу ціннісної, ідеологічної і діяльнісної сфер людини.

За таким підходом формулюється комплексна, синергетична за своєю сутністю мета неперервного розвитку людини, зокрема й педагога-професіонала, що виявляє метакомплексний характер сучасного педагогічного дослідження. Це передбачає залучення як гуманітарних, так і природничих, як наукових, так і релігійних засад та шляхів дослідження проблеми неперервного розвитку людини (як особистості, професіонала і громадянина), що в ідеалі має поєднувати у загальному дослідницькому просторі точні та гуманітарні науки, релігійно-філософські і науково-теоретичні стратегії пізнання світу, знаннево-фактологічний і морально-ціннісний аспекти реальності, навчання та виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багаева И. Д. Профессионализм педагогической деятельности: сущность и структура / И. Д. Багаева // Профессионализм педагогической деятельности: тезисы докладов научно-практической конференции. – Ижевск, 1992. – С. 3–5.
2. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 173 с.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 225 с.
4. Вершловский С. Г. О подходах к исследованию структуры профессионально-педагогической деятельности / С. Г. Вершловский, Л. Н. Лесохина. – Л.: НИИ ООБ, 1977. – 203 с.
5. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: монографія / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.

6. Гончаренко С. У. Фундаменталізація освіти – вимога постіндустріального суспільства / С. У. Гончаренко // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький, 2009. – С. 27–30.
7. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 367 с.
8. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 270 с.
9. Зайцев В. В. Проблемы развития акмеологического образования // Проблемы развития системы акмеологических наук / В. В. Зайцев, А. М. Зимичев. – СПб.: Изд. СПАА, 1996. – С. 53–106
10. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. Г. Карпова. – Х., 2004. – 20 с.
11. Максимова В. Н. Акмеология: новое качество образования / В. Н. Максимова // Завуч. – 2004. – № 3. – С.2–23.
12. Маркова А. К. Психология труда учителя / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1993. – 325 с.
13. Моляко В. О. Психологічна екологія таланту // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. У 3-х т. Т. 2. / В. О. Моляко. – К.: ІПАПН України, 1993. – С. 200–206.
14. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация молодого учителя: монография / А. Г. Мороз. – К.: Знання, 1998. – 326 с.
15. Проблемы развития системы акмеологических наук / под ред. Н. В. Кузьминой и А. М. Зимичева. – СПб.: Изд. СПАА, 1996. – 268 с.
16. Чудновский В. Э. Одаренность: дар или испытание / В. Э. Чудновский, В. С. Юркевич. – М.: Знание, 1990. – 80 с.